Старий дім скрипить, як віз на битій дорозі. Порипують віконниці. Зітхає піддашшя. Збита з вузьких і довгастих дощок підлога тихенько потріскує, мовби по ній обережно переходять з одного кінця кімнати в інший. Надворі ж сипле дощ, наче хтось невидимий кидає жменями шурхотливе зерно вниз, на землю, на троянди в потемнілому ще звечора садку, на дах, на шибки у вікні,— а крізь те м'яке, ненав'язливе шарудіння, крізь вологий запах квітів і листя до мене пробиваються слова казки, що її Уляна розповідає своїй дочці:

— ...І коли народився в нього син, подарував йому той чоловік три зерна пшениці. Три золоті зернини пшениці подарував і сказав: "Як посієш те перше зерно..."

Казку цю я сама вигадала, коли нам з Уляною було ненабагато більше років, аніж її дочці тепер. Я приїздила до цього старого дому досить часто, і все мені тут було приємним — пахуче сіно, горою кинуте на стріху, а в сіні ще не прив'ялий ромен і волошки; чи то якась оповідка Улянинoго батька про ті неймовірно віддалені часи, коли він також був молодим; чи то неочікувано розквітлий тюльпан, такого дивовижного рожево-фіолетового тону, що просто повірити важко було в його реальність.

Подобалися мені також картини Улянинoго брата Дмитра. Він їх не оправляв у рамки, а складав згорнутими на горищі, бо не надавав тим картинам значення — тільки один пейзаж, світлий, голубуватий, з тоненькими деревами десь на краю небосхилу — дерева ніби росли без коріння, повисали в повітрі, в'яжучи між собою землю й хмари,— цей тільки пейзаж та портрет матері у чорній сукні з білим комірцем Уляна залишила в кімнаті на стіні, і Дмитро спохмура й іронічно приглядався до тої своєї роботи, котрій ніколи не надавав жодної ваги.

Я любила Улянинoго брата — зрештою, я любила всіх і все, що оточувало Уляну. І те, що оточувало її близько і мало безпосереднє

відношення до неї, звучало для мене тільки з прикметою "Улянин", і моя напівдитяча закоханість у Дмитра могла бути викликана дружбою з Уляною. Аналізувати власні почуття я тоді ще не пробувала, бо не вміла, та й не відчувала в тому потреби. У п'ятнадцять років мало хто має охоту копирсатися в причинах своїх захоплень і прив'язаностей, і я не допитувалася себе, чому мене так зваблює старий Улянин дім, до якого легко було підійти кожному, бо дім спинився на околиці містечка, де за кілька десятків метрів перебігає залізнична колія, а попід вікнами стелиться чорна асфальтова дорога. Здавалось, ті два шляхи перетинаються у самій хаті, і через хату йдуть люди, летять восени птахи, сунуть хмари, проростають дерева, хата стає світом, з неї починається схід сонця, і в її вікна воно закочується, втомлене й червоне від денної праці і тривог.

Часом я з'являлась у цьому домі разом із моїм молодшим братом. Тут гостинно приймали кожного, хто б не переступив порога — ми всі спали на горищі в сіні. Посеред ночі мій малий пустотливий брат міг податися в сад, щоб скуштувати вишень, чорних і — як брат казав — надзвичайно солодких саме серед ночі. Потім він, щоб розбудити нас, витягав десь у закутку на подвір'ї стару пательню з погнутою ручкою, бив по ній грубезним патиком і виспівував під той акомпанемент голосні серенади на честь Улянииних синіх очей. Ми благали його замовкнути, аби не розбудити старших, але тільки обіцянкою розповісти казку можна було заманити хлопчака на горище. Казки я вигадувала довжелезні, забуваючи нерідко їх початок, перш ніж добиралася до кінця.

— Посієш те друге зерно...

Я не пам'ятала, що має прорости з пшеничних зерен, і для мене було щось зворушливе у тому, що Уляна досі не забула казки й оповідає її дочці.

Багато років минуло відтоді, як я востаннє приїздила сюди. І за ті роки не одне забулось і змарніло, не тільки дитячі байки. Старий дім ніби побільшав, хоча звичайно з часом усе здається меншим: з чотирьох

братів і сестер Уляни тільки вона залишилась у цьому домі, інші покинули його. Однак я навмисне нічого не згадувала, навмисне старалася не помічати змін.

Ми з Уляною, не вмовляючись, обминали оте "а пам'ятаєш", таке набридливе й марудне при зустрічах по кількох роках, ми прийняли одна одну від початку, заново. І тільки десь там потайки відчували втіху від того, що були й колишніми водночас.

— Посієш те друге зерно...

Розбудила мене тиша й підсвідоме відчуття, що я зовсім сама в кімнаті. Дощ уже не шарудів. Не скрипів старий дім, і вдома не було ані Уляни, ані її дочки. Тоді я встала й вийшла через вузенькі заставлені табуретками й мисниками сіни надвір. Улянина доня сиділа на східцях, біля неї лежав кудлатий білошерстий пес Джім дуже невизначеної породи, але з яскраво вираженим лихим характером. Він загарчав, але Улянина доня щось тихо сказала йому. І пес примирився з моєю присутністю.

— Сідайте,— сказала дівчинка.— Тут зовсім сухо. І нехолодно, правда?

Дівчинка не здивувалася, побачивши мене. Ніч, очевидно, була для неї такою ж зрозумілою й звичайною, як день, і говорила вона хоч тихо, але якось не по-нічному просто.

— Вас Джім розбудив?— запитала Улянина доня.— Він гавкає тоді, коли за мамою машина приїздить. Маму в лікарню викликали. Вона сказала, що скоро повернеться, от я й чекаю.

Улянина доня й далі говорила буденно, спокійно, ніби не було нічого дивного в тому, що от вона сидить опівночі па приступцях і чекає повернення матері. Улянина доня — тільки вона по-справжньому і

яскраво визначала собою, що між нашим з Уляною не таким уже й давнім дитинством лежить щось більше, ніж самий час, і та зміна, що відбулася в мені чи в Уляні за той час, найкраще може бути зрозумілою через дитину. Але це мені стало зрозумілим трохи пізніше, а поки що ми розмовляли з Улянною донею і чекали на Уляну. Мала розповідала мені, що знайшла недавно вужа, той вуж був добрий і звик до неї відразу, миттю, вона з лісу йшла через місто і хотіла купити вужеві молока, але магазин був зачинений, довелося йти в кафе й просити склянку молока. Вуж дурненький, висунув малу пласку голову з пазухи, де Улянина доня його тримала, і так налякав усіх, що ціла черга мало не зімліла, однак продавець дала молока, тільки попросила не сідати з тим земноводним клієнтом до столика, і Улянина доня в сквері на лавці поїла вужа молоком.

Я слухала її, боячись пропустити хоч би одне слово чи порівняння, у тій розмові було щось від наших давніх з Уляною бесід, коли все здавалось важливим і вартим уваги — а водночас було в запитаннях дитини щось більше, напружене й нервове, ніби дівчинка весь час обминала те, про що насправді думала, і йшла доокіл, обмацуючи речі цікаві, але дрібніші, аніж та одна, котра займала і зваблювала її. Вона здавалась мені схожою тоді на маленького настороженого птаха, що хоче відвернути чиюсь увагу від свого гнізда, а водночас хотів би похвалитися своїми найкращими в світі писклятами.

Врешті Улянина доня притулилася до мого плеча й заснула, і її волосся торкалося моєї щоки, і я боялася, що ось посеред подвір'я може з'явитися розбишакуватий хлопчак, і вдарить об дзвінку пательню, і заспіває смішним хрипкуватим голосом пишну серенаду на честь Улянинної доні — це, може, було б гарно, але краще хай би вона спала.

Уляна повернулася з лікарні, увійшла в дім, винесла звідти ковдру і прикрила нею дочку, а потім сіла біля нас. Ніч синіла, прозорішала, ставала прохолоднішою і наближалась до світання.

— Улько,— запитала я,— вона часто тебе чекає?

— Чекає. Тепер це вже спокійніше і легше, а от раніше... Слухай, тобі ніколи не спадало на думку... Розумієш, як би це тобі пояснити... Ти не думала, що можеш коли-небудь стати перед вибором — твоя дитина чи чужа? Треба котрійсь віддати перевагу, обом ти однаково потрібна — а до котрої кинешся, котру будеш рятувати? Мовчиш, правда? Не знаєш? І я не знаю. І від цього незнання мені часом аж моторошно стає. Бачиш, я думаю так: який би вибір не зробила, усякий буде правильний, і всякий — помилковий. Мене ніхто не засудить, що я рятувала насамперед свою дитину, але чи сама я прощу собі, покинувши напризволяще чужу? Заплутано я говорю, так? Я спробую все пояснити, а ти слухай.

...Лікарняна машина могла приїхати за Уляною о будь-якій порі, і шофер тихенько сигналив під вікном, аби сама тільки Уляна чула той сигнал. Вона підводилась. Часом навіть з заплющеними очима (цього Уляна не говорила, то вже моя фантазія, і здається мені та фантазія настільки реальною, що саме так я все й бачу); Уляна підводилась, часом навіть з заплющеними очима, навпомац одягалась; навпомац, не світячи світла, виходила — і не зачиняла на ключ дверей, аби нікого не будити, аби навіть ключем не дзвонити при дверях.

Улянина доня також завжди чула той сигнал, яким би делікатним і тихим він не був — дівчинка прокидалася водночас із матір'ю, і той звук, що виривав її зі сну і кликав з дому Уляну, був їй ненависний. Дівчинці завжди хотілось заступити матері дорогу і не пустити, і коли вона так робила малою, то завжди чула одні й ті ж слова:

— Марто, будь розумною дівчинкою, мені треба йти, на мене чекають. Люди чекають, Марто!

— Я теж чекаю,— упиралася дитина.

— Я там потрібна,— терпляче пояснювала Уляна.

— Мені ти теж потрібна,— кричала Марта, але мусила відступити, зневолена материною незворушністю.

Одного разу машина приїздила вночі аж тричі, і втретє лише Марта почула сигнал. Вона не розбудила Уляну. Вийшла, отак, як завжди, коли приїздила машина, в самій лише нічній сорочці, вийшла в дощ і сказала шоферові:

— Мама не поїде. Вона спить. Не треба її будити.

Шофер спершу не знав, що має робити. Вона затиснула руки на кермі і просила:

— Їдьте, дядю Антоне, їдьте й скажіть, що мама спить, що вона спить!

— Мама мусить їхати, мама нам потрібна...

Шофер знову подав сигнал.

— Добре,— сказала Марта,— добре! Але вона все одно не поїде! От побачите!

— Що ти тут робиш, Марто? — запитала Уляна, спинившись біля машини.

— Мамочко, не їдь, можеш ти хоч раз, хоч один раз?

— Не можу, Марто. Ти ж розумна дівчинка. Йди спати. Я скоро повернуся.

— Я тебе не пущу!

— Вийди з машини. Будь розумною дівчинкою.

— Не хочу бути розумною! Чому я завжди повинна бути розумною і завжди відпускати тебе?

Уляна вже не слухала Мартиного схлипування. Вона сіла в машину:

— Рушайте, Антоне!

Антон накинув на Мартині плечі свою куртку, але дівчинка воліла мерзнути й тремтіти, аніж скористатися із доброї послуги. Уляна сиділа позаду; намагалася погамувати роздратування, викликане Мартиною нерозсудливістю. Вона не мала права ні про що думати, окрім того, що зараз чекало на неї в лікарні, і їй це майже вдалося. Вона ніби не бачила перед собою вузеньких доньчиних плечей, обтягнутих мокрою сорочкою, і стяжки, що зсунулася з коси й лежала тепер на тому вузенькому плечі, яке щомиті мерзлякувато пересмикувалося.

Антон зупинив машину. Уляна вийшла слідом за собою почула Мартин захриплий голос:

— Я з тобою.

— Ходи. Почекаєш у приймальному покої.

В лікарні Уляна сказала санітарці, котра нічого не запитала, хоча була здивована появою Марти:

— Прошу дати їй халат. Нехай скине цю мокру сорочку.— І знову почула голос доньки:

— Мамо, а якби я... як мені буде зовсім погано, зовсім-зовсім погано і я тебе покличу — ти підеш? До них?

Уляна вже відчинила двері до коридора, що вів далі, у нічну неглибоку й водночас важку тишу лікарні.

— Так,— сказала вона уже звіддалік і раптом сама жахнулася того суворого, жорстокого слова.

— Розумієш,— пояснювала мені Уляна,— я злякалася. Може, я й раніше про це думала, але відмахувалася від такої думки, не формулювала її чітко — і от маєш, відповіла! Я хотіла! Я хотіла вернутися, побачити її, і ту сорочку, і ту стяжку. Я не мала права так відповідати дитині, навіть якби сказала правду, а я вже через мить не знала, чи то правда, чи ні. Найбільше в світі мені тоді хотілося, аби це була тільки теорія, тільки важке розуміння і аби ніколи в житті я не ставала перед вибором... Хоча, зрештою, хіба досі не ставала? Хіба не покидала її задля інших часом заплакану, часом не зовсім здорову? Але нехай так, буденно — так би ще могло бути — тільки нехай не буде чогось непоправного...

Дівчинка все ще спала в незручній позі, прилігши головою на моє плече, плече заніміло, й хотілось ворухнутися, хотілося визволитися від тривоги, що її принесла Улянина сповідь. Улянина доня, частка самої Уляни, повторення її зовнішності й характеру — то вже окрема, чітко обрисована особистість, хоч і приналежна Уляні, але в однаковій мірі належна й самій собі. І, мабуть, коли б не було тої чіткості, тої характерної тільки для Улянииної дитини чіткості, не мав би ніякого сенсу час, котрий минув між нашим з Уляною дитинством і цією розмовою.

— Та жінка важко родила, і я боялася за неї і за дитину,— говорила мені Уляна. А все ж, поза тим страхом, весь час їй проблискувала думка про дочку, і про доччине запитання, і про те, як Марта її зустріне. Боялася ворожості, думала, що Марта має право не зрозуміти й затаїти гнів назавжди — принаймні надовго. І коли все вже закінчилося, коли Уляна напевно знала, що новонароджений хлопчик і його мати житимуть і все мусить бути у них гаразд,— вона все одно не відважувалась вийти, залишити їх — і опинитися сам на сам з Мартою.

Закривши вузькими долонями лице й похилившись на стіл, Марта спала. В приймальному покої було тихо, черговий хірург записував щось у блокноті, відщипуючи крихти від шматка булки з шоколадним маслом і поволі, з роздумом і смачно, збираючи їх з долоні губами.

— Дивно,— сказала мені Уляна,— дивно, що навіть у такому стані, як тоді, я могла відчути голод. Звичайнісінький голод. Мені захотілося булки з маслом.

— Ніяк не погоджувалася лягати на той тапчан, упиралася: там тільки хворі лежать, я не хвора,— кивнув хірург на Марту, прожовуючи булку,— і ще потому твердила, що вона ніколи в житті не захворіє, не повинна захворіти.

Вона усе зрозуміла,— подумала тоді Уляна.— Вона зрозуміла. І так по-своєму наївно, але просто вирішала всі проблеми: їй не повинно бути погано, і тоді матері не доведеться вибирати між нею і кимось іншим.

Уляна підійшла до Марти. Волосся сповзло малій по шиї набік, і шия оголилась, така без міри беззахисна й зворушливо тоненька, як у пташеняти. Уляні захотілося узяти дочку на руки, і вона зробила це, хоч було нелегко: Мартині ноги, з заболоченими ступнями, підігнувшись у колінах, важко тиснули на Улянині руки. І все-таки Уляні її дитина здавалася такою ж малою й безпорадною, як отой щойно народжений хлопчик. Хірург відчинив двері, щоб вона могла вийти з Мартою на руках.

Ніч із синьої ставала голубуватою. Голубувато-сірою.

— А,— сказала мені Уляна,— дай собі з тим усім спокій. Добре, що ти приїхала. Завтра ж неділя — махнемо на все рукою і підемо до Чорного озера по суниці…

...Марта прокинулась і сонно, майже нерозбірливо, запитала, як, мабуть, питала завжди:

— Все добре? Хто народився?

— Хлопчик,— сказала Уляна.

— Я так і знала.

— Ну що ти говориш? Як ти могла знати?

Закутавшись у ковдру, тоненька й висока, Марта стояла в

дверях:

— Я знала. Вчора помер старий чоловік, котрий робив сопілки, і мусив же народитись хтось, хто також робитиме сопілки. Ну що ви так на мене дивитесь? Хіба я неправду кажу?

Позіхнувши, вона по-дитячому легко й невимушено заговорила вже про інше:

— Докажи мені казку, мамо. Про ті пшеничні зерна. Що там було далі?

Ніч ставала білою і оберталась на день. Уляна оповідала казку, котру я сама склала колись у дитинстві:

— Як посієш те третє зерно...